

УДК 37.017.4

СТЕПАНОВА Наталія Михайлівна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів, КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: stepanova76@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ДІЇ

Визначено актуальність національно-патріотичного виховання в сучасних умовах. Зроблено спробу визначити місце і роль національно-патріотичного виховання в системі освіти особистості. Показано, що національно-патріотичне виховання особистості – справа не одного соціального інституту, наприклад, родини чи школи, це справа спільна: держави, громади, сім'ї. Запропоновано різні підходи щодо виховання національно-патріотичних почуттів у сучасній молоді, а також запропонований власний варіант вирішення поставлених завдань.

На рівні перспектив подальшого дослідження проблеми національно-патріотичного виховання сучасної молоді виокремлено роботу із застосування інноваційних підходів щодо педагогічних методів, прийомів і вправ із вказаної теми.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання; єдність; взаєморозуміння; любов до рідної землі; довіра; шана.

Постановка проблеми. Історично так склалося, що національно-патріотичне виховання молодого покоління привертає постійну увагу дослідників. Це питання було і залишається «номером 1» для кожного суспільства, незалежно від часу існування, територіальних меж, устрою, влади тощо. Є воно актуальним і для сучасного українського суспільства. Адже ми на початку XXI століття, на превеликий жаль, зіткнулися із проблемами реальної загрози територіальної цілісності і недоторканості нашої країни, соціальними змінами у суспільстві, серед яких особливе місце займають проблеми сім'ї, домашнього насильства, агресії, економічними кризовими явищами, деформацією ціннісних орієнтацій серед різних соціальних верств тощо.

За останні роки українська освітня галузь переповнена реформаційними процесами, які стосуються і національно-патріотичного виховання. Важливими кроками у цьому напрямку є затвердження і прийняття до дії Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [1], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [2] і, зрештою Концепції нової української школи [3]. У цих документах окреслені основні орієнтири української освіти у вказаному напрямку, де провідні місця займають гуманістична інноватика, компетентнісний підхід та діяльнісна конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема національно-патріотичного виховання молодого покоління є однією із найактуальніших в полі зору не тільки дослідників-педагогів. Її розглядають філософи, історики, соціологи, психологи та ін., що вказує на особливий рівень актуальності для суспільства.

Першими, хто віддав першість у вихованні саме патріотичним почуттям, пояснюючи це тим, що саме так у дитини починає формуватися гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, культурного надбання та захист інтересів своєї громади, народу в цілому були філософи. Вже у Платона знаходимо міркування про те, що «батьківщина дорожче матері та батька» [4, с. 78]. Питання національно-патріотичного виховання молодого покоління можна знайти у працях таких філософів як Арістотель, Фома Аквінський, Вікторіно да Фельтре, Клод-Адріан Гельвецій, Жан-Жак Руссо [5] та сучасних філософів В. Андрущенко [6], І. Беха [7], В. Кременя [8] та ін.

Проте особливу увагу національно-патріотичному вихованню молодого покоління приділяють педагоги. Ставлення до Батьківщини через призму найвищої цінності – любові – розглядається у працях таких педагогів як Г. Сковорода [9], К. Ушинський [10], В. Сухомлинський [11], А. Захаренко [12] та ін. Нові підходи щодо національно-патріотичного виховання можна знайти у працях сучасників П. Щербаня, К. Чорної [13], В. Кузя, Ю. Руденка, П. Кононенко, В. Мятяшук [14]. Григорій Савич Сковорода зазначав: «Кожен повинен пізнати свій народ і у народі пізнати себе» [9, с. 78]. Костянтин Дмитрович Ушинський у своїх педагогічних роздумах проходив висновку, що «у кожного народу своя особлива система виховання..., ... воно [виховання] вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благодіючий вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, ... словом, на всю його історію» [10, с. 26]. У Василя Олександровича Сухомлинського читаємо: «... побережи святі слова, не кричи про любов до Батьківщини на всіх перехрестях. Краще – мовчки працуй в ім'я її блага і могутності» [11, с. 26].

Метою статті є прагнення підкреслити актуальність національно-патріотичного виховання у сучасних реаліях ХХІ століття та показати практичні кроки до розвитку патріотичних почуттів у молоді.

Виклад основного матеріалу. Етимологія двох понять «виховання» і «патріотизм» дуже схожа. В Українському педагогічному словнику виховання пояснюється як «процес та практика засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки» [15, с. 53], а патріотизм як «одне із найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури» [15, с. 249]. Як бачимо, що кожне суспільство виробляє певні норми поведінки і потім вибудовує власну систему виховання.

Українські виховні традиції мають глибокі корені. Без перебільшень можна вказати на народні перекази, казки, легенди, адже вже із них ми починаємо знайомитися із образом людини – захисника рідної землі: Котигорошком, Іваном-Побиваном, Іваном-Богатирем та ін. У традиціях українського народу завжди простежувалася наявність особливої шанобливої любові до рідного краю, землі, а образи захисників оспівувалися як зразки мужності, поваги, честі і гідності.

Аналізуючи світовий досвід, без перебільшень можна зазначити, що немає у світі такої країни, де б не знайшлися зразкові приклади патріотичного характеру і духу. Всьому світові відомі відвага, жертвність і палка любов до рідної землі 300 спартанців, Жанни Д'Арк, Яна Гуса, Тадеуша Костюшко, Джузеппе Гарібальді та інших героїв. І знову ми приходимо до висновку, що тема патріотизму є актуальною, незважаючи ні на час, ні на місце.

Національно-патріотичне виховання особистості – справа не одного соціального інституту, наприклад, родини чи школи, це справа спільна: держави, громади, сім'ї. І тому виховання патріотичної ідеї має пряму спрямованість від ідей держави, суспільства до

інтересів кожного громадянина, який і є «мікро-державою» в цілому, зі своїми цінностями, переживаннями, діями, мріями.

Україна спокон віків була рідною землею для різних народів, які спільно і мирно проживали, працювали, виховували дітей, примножували соціальний капітал. Тому ні національність, ні час, вік, освіта, соціальний стан не мають прямої характеристики, коли ми говоримо про національно-патріотичне виховання. І хоча першим визначенням є національне, але ми маємо на увазі приналежність до держави, а не визначеність етнічну. І у підтвердження назвемо кілька імен українських патріотів, які жили і творили в різний час, але їхня діяльність була переповнена зразками патріотичної синівської і доччиної любові за рідну землю, визнання у світі, жертвовність: Владислав Городецький, Софія Русова, Агатангел Кримський, Амет-Хан Султан, Сергій Нігоян, Сусана Джамаладінова (Джамала) та багато інших.

У нас є приклади зразкових шкільних систем, які мають дієві педагогічні результати щодо виховання у молодих людей національно-патріотичних почуттів – система Софії Русової, Костянтина Ушинського, Василя Сухомлинського, Олександра Захаренка та ін.

Наведемо кілька прикладів із педагогічної системи Олександра Захаренка, нашого земляка, черкащанина, який всією своєю наполегливою учительською роботою доводив, що любов до рідної землі починається із щоденного привітання, турботи про ближнього, звичайного побажання: «Гарного вам здоров'ячка!».

Досліджуючи напрями формування патріотизму в молодого покоління, дослідники виокремлюють різні групи, які охоплюють законодавчо-нормативну, науково-теоретичну, організаційну, педагогічно-методичну, фінансово-економічну діяльність [14, с. 39-42]. У діяльності Сахнівської школи, яку очолював Олександр Антонович Захаренко, привалювала педагогічно-методична і організаційна діяльність.

Як можна сформувати пам'ять про героїв-односельців, які захищали рідну землю від ворогів у період Другої світової війни? Варіанти різні: провести уроки-пам'яті, зібрати матеріал для книжки, створити стенд у Куточку пам'яті і т.д. Проте такі акції матимуть разовий характер, не охоплять різних суб'єктів, на кого б хотілося спрямувати педагогічний вплив і, зрештою, духовне засвоєння патріотичних цінностей не буде мати комплексного варіанту. У Сахнівській школі цю проблему вирішили наступним чином. За ініціативи навчального закладу, біля школи заклали Поляну пам'яті. Посадили 216 кущів троянд (це стільки воїнів не повернулося додому з полів війни), принесли 216 відер води і 216 відер землі від порогу кожної хати, з якої пішов одоселець. І брали участь у цій акції всі: учителі, учні, їхні батьки, односельці. Справа була колективною, а «живе» Поляна пам'яті до сьогодні, адже кожне наступне покоління учнів школи вважає за честь підтримувати пам'ять про своїх односельців, дбаючи про кожний кущ троянди, щоб він ріс і цвів у пам'ять про героя.

Вивчаючи педагогічну систему О. А. Захаренка, можна побачити таку закономірність: будь-яка педагогічна дія починалася із прикладу учителя і була спрямована на емоційний стан учня. «Друже, колего! Пам'ятай, що діти сприймають все через емоції. Не може бути в школі беземоційних уроків, заходів. Вони не залишають байдужою дитячу душу...» [12, с. 35]. Безумовно, особистість учителя, його особистий приклад є головною передумовою успішності виховних зусиль із патріотичного виховання.

Проте, окрім прикладу, який характерний багатоваріативністю педагогічної дії, має бути ще й особистісний контакт, який неможливий без довіри. Саме ця цінність є основою суб'єкт-суб'єктних відносин у лінії «учитель-учень». Довіра є складовою таких загальноціннісних орієнтацій як визнання, повага, справедливість, авторитет, без яких учитель взагалі не може обійтися. Як підкреслював В. Сухомлинський: «Дитяче довір'я до вчителя – це крапля чистої води на квітці троянди: треба так зрізати квітку, щоб не струсити краплю» [11, с. 124]. Тому у кожній зустрічі має налагоджуватися такий особистісний контакт, щоб і учителеві, і учневі при цьому, було корисно, цікаво, пізнавально, а головне комфортно. Це не проста справа. Взаємний діалог передбачає максимальне володіння

педагогічним тактом, етикою. На досягнення мети мають бути спрямовані всі педагогічні зусилля, адже учитель усвідомлює не лише на професійному, а й на особистісному рівнях важливість та практичну значущість своєї діяльності, її сенс і цілі в контексті актуальних проблем суспільства. Як підтвердження згадаємо настанову К. Ушинського: «... вплив особистості педагога на молоду душу становить ту силу, яку неможливо замінити ні підручниками, ні моральними повчаннями, ні системою покарань, ні заохочень. Важливе значення має дух закладу, але цей дух живе не серед стін..., а в характері більшості учителів і від них переходить у характер вихованців» [10, с. 98].

Сучасний розвиток суспільства із новинками у сфері науки і техніки, інформаційного зв'язку вносить свої корективи і у навчально-виховний процес. Учитель сучасної української школи розуміє, що такий стрімкий технічний розвиток несе свою частку змін у викладання. Сучасні діти не хочуть і не будуть слухати про те, що вони мають робити, а примус у такому випадку діятиме проти волі особистості і у кінцевому результаті не принесе бажаного. Вони хочуть керуватися власною мотивацією, і це не дивно, адже однією із характеристик конкурентоспроможності є наявність пріоритетності власних потреб, які підлягають задоволенню. Виробити педагогічний механізм, який би базувався на основі знаннєвої бази, особистої зацікавленості, віри у власні сили та почуття обов'язку, гордості і шани – це складне завдання, але під силу кожному педагогу, за умови бажання і усвідомлення базових цінностей професійної діяльності.

Педагогічний клуб учителів історії Черкаської області «КЛІО» (<http://klio.klasna.com>) вже не перший рік працює над пошуком цікавих педагогічних інновацій у галузі освіти і виховання підростаючого покоління. Детально опрацювавши Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16 червня 2015 року) [2], ми вирішили запропонувати власний проект, головним завданням якого стане утвердження в свідомості і почуттях наших вихованців патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України. Окрім цього, важливим виховним моментом у роботі над проектом є те, що самі учителі, долучившись до роботи, через вчинкову життєву сферу особистості формують у собі зазначені почуття.

Назва проекту **«Голос із минулого – мить правди»**. Головна ідея – поєднання минулого із сьогоденням, але так, щоб історична спадщина була не простим «уроком» для нашої молоді, а цікавою, пізнавальною, захоплюючою, вражаючою. Обираючи історичних осіб із різних сфер життя: політики, культури, громадського життя, науки і техніки, медицини, педагогіки, ми намагалися підтвердити думку, що немає такої сфери суспільного життя, якої б не стосувалися патріотичні лінії.

Сама робота складається із кількох частин:

- банк цитат-висловів про національно-патріотичні почуття відомих українських діячів;
- коротка інформаційна довідка про історичну особу (на допомогу учителеві);
- перелік рекомендованої літератури.

Автори вважають, що така розробка є універсальною. Адже навчальний матеріал є дидактичним набором, містить методичний супровід, розвиває ІКТ-компетентність, покращує виховну взаємодію у діалозі поколінь «учитель – учень». Ми доводимо, що історія України просто переповнена прикладами патріотизму, які культивують кращі риси української ментальності – свободу, справедливість, доброту, честь, гідність, чесність, мужність, братерство і можуть стати фундаментом особистісних відносин в українському суспільстві XXI століття.

Підібрані цитати відомих українських діячів дозволяють перевести обговорення актуальних питань державотворення, патріотизму із площини розповіді, роз'яснення, бесіди у площину дискусії, що є складнішим навчально-виховним методом взаємодії і тренує комунікацію, логіку, критичну позицію особистості. За рахунок чіткої і продуманої організації дискусії на конкретно задані теми виступають тренажером інтелектуального

характеру, що, з часом, дасть змогу сформуватися і викристалізуватися національно-патріотичним переконанням учнів.

Серед великої різноманітності педагогічних пошуків, ми маємо надію, що ознайомившись у такий спосіб із історичним минулим нашої держави, у молоді справді сформується здатність до критичності, прийняття самостійних рішень, вироблення громадянської позиції та почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках.

І тому досягнути мети у сучасних умовах можна лише за єднання – досвіду поколінь та сучасних підходів до виховного процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Не занурюючись у теорію виховання, ми все ж таки стверджуємо, що це одна із найголовніших «часток освіти» особистості, при чому діюча впродовж життя. Серед різних видів виховання ми вирізняємо як окремих – національно-патріотичне, адже саме цей вид відіграє випереджальну роль в демократичному процесі, стає засобом відродження національної культури, має здатність припинити морально-духовну деградацію у суспільстві, може бути стимулом пробудження таких якостей у людини, як совість, чесність, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Виявлений стан патріотичної ситуації в українському суспільстві, який складається впродовж останніх років, можна значно покращити, якщо зміст педагогічної роботи збагатити соціальними і громадськими послугами як у межах самих навчальних закладів, так і поза ними. Це підтверджує гіпотезу нашого наукового пошуку, що педагогічна практика має бути спрямована на постійне розширення методів, вправ і прийомів, які б мали найефективніший вплив на формування в молодого покоління стійкого розуміння важливості національно-патріотичних почуттів.

Список використаної літератури

1. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
3. Концепція нової української школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
4. Платон. Держава / Платон; [пер. з давнього. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
5. Педагогика // Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Минск : Соврем. слово, 2005. – 720 с.
6. Андрущенко В. П. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування / В. Андрущенко, С. Дорогань // Вища школа України. – 2002. – № 3. – С. 5–13.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
8. Кремень В. Г. Через пріоритетний розвиток освіти, виховання до динамічного національного прогресу / В. Г. Кремень // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 4–8.
9. Сковорода Г. С. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1983. – 261 с.
10. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. / К. Д. Ушинський. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1983. – С. 43–103.
11. Сухомлинський В. А. Как воспитать настоящего человека (Советы воспитателям) / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1975. – 236 с.
12. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О.А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
13. Чорна К. І. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді / К. І. Чорна // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 5–11.
14. Матяшук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. П. Матяшук. – Тернопіль : Мадрівець, 2014. – 384 с.
15. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

References

1. *The strategy of the national-patriotic education of children and youth in 2016–2020 years.* Retrieved from: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (in Ukr.)
2. *The concept of national-patriotic education of children and youth.* Retrieved from: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068> (in Ukr.)

3. *The concept of the New Ukrainian school*. Retrieved from: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (in Ukr.)
4. Plato. (2000). *Politics*. Kiev: Basis 2000 (in Ukr.)
5. *Pedagogic: big modern encyclopedia*. Comp. Rapatsevych, E.S. (2005). Minsk: Modern Word (in Russ.)
6. Andruschenko, V. P. (2002). Worldview modern teacher culture: problems of formation. *Ukraine High School*, 3, 5–13 (in Ukr.)
7. Bekch, I. D. (2006). *Educating the individual: Climbing to spirituality*. Kiev: Lybid (in Ukr.)
8. Kremen, V. G. (2000). Because of the priority development of the education in the dynamic national progress. *Pedagogy of tolerance*, 4, 4–8 (in Ukr.)
9. Skovoroda, G. S. (1983). *Poems, songs, stories, dialogues, essays, parables, prose translations, letters*. Kiev: Scientific thought (in Ukr.)
10. Ushinsky, K. D. (1983). *Selected pedagogical works*. Kiev: Soviet school. Vol. 1, 43–103 (in Ukr.)
11. Suhomlynsky, V. A. (1975). *How to raise real man*. Kiev: Soviet school (in Russ.)
12. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kiev: Bogdanova A.M. (in Ukr.)
13. Chorna, K. I. (2008). National idea as a Factor of patriotism in children and youth. *Through education*, 3, 5–11 (in Ukr.)
14. Matyaschuk, V. P. (2014). *Modern patriotic education in schools in Ukraine*. Ternopil: Mandrivets (in Ukr.)
15. Goncharenko, S. U. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kiev: Lybid (in Ukr.)

STEPANOVA Nataliia,

Ph.D in Philosophy, Assistance Professore of Department of preschool education and professional development of teachers,
 MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council”
e-mail: stepanova76@ukr.net

THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN ACTION

Abstract. *Introduction. From ancient times the national-patriotic education of the younger generation has been drawing attention of researchers. This question has always been and always will be "number 1" for every society, regardless of the existence, territorial boundaries, government system and so on. Is it relevant for modern Ukrainian society as well. Because, unfortunately at the beginning of 21st century we faced with the problem of a real threat to the territorial integrity and inviolability of our country; a social changes in society among which the family problems, domestic violence, aggression, economic crisis, deformation vision and values in different social groups are of particular importance.*

Purpose. The desire to underscore the relevance of a national-patriotic education in the present-day realities of the XXI century and show practical steps of patriotism development among young people.

Results. The national-patriotic education of the modern citizen should not be based on nationality, beliefs, place of residence, parents' social status, education and others. The mind of a person should share the essence of the national idea, proclaimed in the state, and the soul should be opened to humanity, honesty, conscience, compassion and tolerance. National patriotism has nothing to do with national chauvinism, national extremism, racism.

In today's world patriotism performs the unusual role - to be a strong chain for those citizens who live in the state, according to unity, understanding, responsibility to the future generations for preservation of national-cultural heritage.

Originality. The national-patriotic education of the person - doesn't base on institution only, such as family or school, it is an interaction of common: the state, community and family. Ukraine, from time immemorial, has always been considered native land for various peoples who lived peacefully together, worked and raised children, increasing the social capital. We have some examples of model school systems with effective educational results for the education of the youth national-patriotic feelings - system Rusova, Konstantina Ushinskogo Vasil Sukhomlynsky, Alexandra Zakharenko and others. Therefore, we can achieve the goal in modern conditions only in unity of the experience generations and modern approaches to the educational process.

Conclusion. In school children are not preparing for life, they just live. Every child is a person with "Self-concept". And for the teacher a very important task is to ensure the educational process without breaking what already exists and complement the development of a child with qualities of best human values and the world cultural heritage. We shall notice, while choosing teaching methods, techniques and exercises of national-patriotic education the focus shouldn't be on the knowledge only, but on the formation of child's attitudes and values as well. The implementation of this task is possible only in equal relationship between

all the participants of the educational process: teachers, pupils, parents and the public; mutual dialogue and willingness to practice their own spiritual growth.

Own example, advice, overall project and discussion will be effective in that case when trust, respect, honor and love are gained between the parties of the educational process.

Key words: *national-patriotic education, unity, understanding and love for the Motherland, trust, respect.*

*Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017*